

Екологічна освіта: досвід міжнародного проекту «ЕсоВРУ»

Сергій РИК,

кандидат філософських наук, доцент, проректор з наукової роботи

На початку XXI століття інтенсивного розвитку набули різноманітні тенденції в розробленні нової аксіологічної орієнтації суспільства за ставленням до природи, по-новому оцінюються взаємодія біосфери та цивілізації, зв'язок біологічних і соціоморальних факторів у планетарному поступі. Сьогодні вже є очевидним, що успіх у подоланні екологічної кризи залежить від того, як люди усвідомлюють реальну екологічну небезпеку, розуміють її причини, передбачають можливі наслідки і шляхи розв'язання проблеми.

Останнім часом значно зріс обсяг соціально-інтерпретованих екологічних знань. Значну роль щодо цього відіграли засоби масової інформації та наукові видання, які систематично висвітлювали екологічну ситуацію в Україні та світі. Ця інформація спричинила підвищення громадської активності широких верств населення, що зумовило створення офіційних і неформальних екологічних товариств, спілок, союзів, фондів тощо. Але в багатьох країнах масовий екологічний рух не став організованим і найчастіше виявляється поза увагою стурбованих своїми особистими проблемами пасивних спостерігачів, які складають основну масу населення країн. Саме тому екологічна активність великих груп людей, бажання стати на захист і охорону навколишнього середовища, широка захопленість екологією не привели до утвердження її наукових основ у суспільстві. Натомість рівень освоєння екологічних знань масовою свідомістю залишається досить низьким, інформація про екологічний стан у країнах сприймається здебільшого неадекватно, демонструючи великі можливості для діяльності фахівців у цій галузі.

Індустріально розвинені країни світу ще наприкінці минулого століття зіткнулися з тим, що відходи промислового виробництва стали загрозою не лише для простору навколо підприємств, а й території цілих країн, регіонів і континентів. Особливої гостроти проблема забезпечення балансу між використанням природних ресурсів і збереженням навколишнього природного середовища набула у пострадянських країнах. За певних обставин усвідомлення соціальних наслідків екологічного дисбалансу і становлення реальної практики виправлення наявних деформацій відбувається в цих країнах значно повільніше, ніж у країнах Європейського Союзу.

У зв'язку з цим було започатковано міжнародний проект «Екологічна освіта для Білорусі, Росії та України» (ЕсоВРУ 543707-TEMPUS-1-2013-1-DE-TEMPUS-JPHES) за участі українських, білоруських і російських науковців та за підтримки вчених з університетів країн Євросоюзу: Німеччини, Чехії, Словаччини та Латвії. З боку України у виконанні проекту беруть участь науковці з Національного транспортного університету, Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Інституту професійно-технічної освіти НАПН України, ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Керівництво проектом здійснює відомий німецький учений Райнер Бремер, доктор наук, професор, керівник відділу міжнародних досліджень професійного навчання Інституту технологій і освіти Університету м. Бремена. Головний координатор – Гідо Кауфман, доктор філософії з економіки, експерт з екологічного менеджменту та оцінки результатів міжнародних і національних проектів у галузі підготовки і підвищення кваліфікації фахівців.

Екологічні проблеми, зумовлені розвитком промисловості, сільського господарства, транспорту, що постали в Білорусі, Росії та Україні, європейським партнерам добре відомі. Тому розроблення цього проекту розпочато з констатації факту, що у названих країнах екологічні проблеми вирішуються на законодавчому рівні, визначаються штрафні санкції, які повинні застосовуватися до порушників екологічного законодавства. Однак останнім часом забруднення довкілля значно збільшилося в цілому через зростання промислового виробництва та істотного розширення автомобільного трафіку. За визначенням вітчизняних і європейських фахівців,

це пов'язано з недостатньо вираженою юридичною відповідальністю та слабким контролем відповідних юридичних інстанцій. Також відсутні необхідні компетенції у сфері екологічно орієнтованої освіти і недостатнім є розуміння екологічної відповідальності. Тому вітчизняні і зарубіжні виконавці проекту вважають, що успішне вирішення екологічних проблем має розпочатися з формування в свідомості людини переконання необхідності захисту навколишнього середовища, поширення сучасного екологічного знання на всіх рівнях системи освіти, зокрема у сфері професійної, вищої та післядипломної освіти. З цією метою в Білорусі, Росії та Україні за підтримки європейських партнерів розпочалося виконання наукового проекту «Екологічна освіта для Білорусі, Росії та України» для підготовки кваліфікованих фахівців, які змогли би втілити законодавчі, економічні, педагогічні ініціативи з урахуванням досягнень науки.

Під час реалізації проекту виконавці виявили дві проблеми. По-перше, екологія є міждисциплінарною наукою. Основу екологічних проблем становлять різноманітні причини, що виявляються в різних природничо-біологічних процесах. Враховуючи різноманітність і складність цих причин, традиційні освітні підходи не дають відповіді на сучасні екологічні виклики, а визначають лише «симптоми» проблеми. По-друге, проблема стосується методики викладання екологічного знання. Наявні екологічні проблеми в природничих науках вивчаються за допомогою законів формальної логіки, експерименту, які дають об'єктивне знання наукового пізнання. Тому це знання має теоретичний характер і не розкриває практико-орієнтовану компетентність. Практико-орієнтований підхід в екологічній освіті реалізується лише тоді, коли визначаються природничо-наукові основи екологічних проблем у контексті професійної діяльності людини. Розроблені з урахуванням названих чинників стратегії визначаються як раціональне знання, що інтегрується у зміст навчальних планів і програм. Екологічна освіта в цьому сенсі буде ефективною лише тоді, коли вона викладатиметься педагогами ВНЗ, коледжів і загальноосвітніх шкіл не в чистому вигляді, а в культурно-світоглядному контексті.

Останніми роками в європейському просторі виконано декілька TEMPUS-проектів, у яких розроблялася екологічна тематика. В її реалізації брали участь партнери з країн Європейського Союзу та пострадянських республік. У цілому ці проекти були зосереджені на розробленні окремих дисциплін та проблемах, що перебувають на точках дотику екології й економіки. Цільовим пріоритетом цих проектів є реформування навчальних планів вищої школи. Однак до сьогодні не реалізовано жодного TEMPUS-проекту, який розглядав би екологічну проблематику в контексті багаторівневої системи освіти, що охоплює університети, коледжі, загальноосвітні школи. Враховуючи оцінку зазначених розробок, у проект «Екологічна освіта для Білорусі, Росії та України» поставлено такі завдання:

– провести аналіз чинних навчальних планів у сфері загальної та професійної освіти, виявити слабкі сторони і недоліки;

– на семінарах у рамках дидактики екологічної освіти та основних тем галузі захисту навколишнього середовища спільно визначити практико-орієнтовані цілі і відповідні їм педагогічні технології;

– на базі першого і другого завдань виробити для вчителів загальноосвітніх і професійно-орієнтованих навчальних закладів загальну концепцію екологічно-орієнтованих програм підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів;

– сприяти реалізації принципів практико-орієнтованої екологічної компетентності у сфері шкільного та професійно-орієнтованого навчання;

– здійснювати інтеграцію навчальних цілей екологічно орієнтованого змісту в сферу багаторівневої системи освіти Білорусі, Росії та України, впроваджувати в практику навчального процесу технології щодо захисту навколишнього середовища в країнах-партнерах.

З метою популяризації пропонувані курси підвищення кваліфікації будуть розроблятися як дистанційні. Крім цього заплановано роботу щодо модернізації навчальних планів з урахуванням екологічно орієнтованої концепції, розробленої в рамках семінарів (п. 2), як з методичного погляду, так і в контексті змісту.

Відповідно до визначених завдань сформульовано цілі проекту, а саме:

– розроблення програм підвищення кваліфікації з екологічної освіти для вчителів та викладачів у контексті багаторівневої системи освіти Білорусі, Росії та України, з урахуванням досвіду країн ЄС;

– тестування, впровадження, визнання на офіційному рівні і подальше використання навчальних дистанційних курсів з екологічної освіти для вчителів та викладачів у контексті багаторівневої системи освіти;

– впровадження та модернізація навчальних програм з урахуванням екологічно орієнтованого захисту й охорони навколишнього середовища.

Реалізація названих цілей проекту спрямована на підвищення кваліфікації вчителів загальноосвітніх шкіл і викладачів системи професійної освіти, а також викладачів ВНЗ країн-партнерів.

Впровадження нових удосконалених програм, запропонованих розробниками проекту, дозволить значно розширити знання студентської і учнівської молоді з екологічних питань. Однак навчальна література та підручники, на які зорієнтовані ці програми, не відповідають сучасним вимогам і не розкривають об'єктивний стан справ, що склався в системі охорони природи і раціонального природокористування. До того ж характер викладення екологічної проблематики в цих виданнях не сприяє усвідомленню засвоєнню знань, формуванню моральної позиції студентів, почуттю тривоги і відповідальності за збереження навколишнього середовища. Екологічні проблеми не сприймаються

студентами на рівні емоційної сфери тому, що в цілому зорієнтовані на абстрактне осягнення глобальних завдань і не стосуються локальних проблем місцевого значення, спрямовані на аналіз загальнотеоретичних принципів, а не на синтез конкретних фактів. Це заважає майбутнім фахівцям позитивно вирішувати питання гармонізації соціо-природного взаємозв'язку в процесі виконання своїх професійних функцій.

Тому в системі вищої педагогічної школи, на думку розробників проекту «ЕсоBRU» від ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди», постала необхідність виділити дві групи професій, відповідно до яких необхідно скласти програму екологічного навчання. Першу групу мають складати професії, що безпосередньо пов'язані з природою як предметом праці і з прямим виходом на процеси її перетворення. Серед них біологічні, географічні, геологічні, сільськогосподарські, технічні та інші спеціальності, фахівці з яких повинні володіти чіткими і міцними екологічними знаннями, уявляти межі втручання в природу, відчувати моральну відповідальність за наслідки своєї діяльності. У них має бути сформоване гуманістичне морально-світоглядне ставлення до природи, вироблені оптимальні стандарти діяльності щодо передбачення наслідків шкоди довкіллю.

До другої групи належать педагогічні професії. У майбутніх педагогів повинні бути розвинені не лише власна моральна культура, досконалі естетичні смаки та екологічна свідомість, а й уміння виховувати ці якості в інших, готувати екологічно освічене, культурне покоління. У педагогічному ВНЗ студенти повинні ґрунтовно оволодіти методикою екологічного виховання. Велику допомогу в цьому можуть надати спецкурси і спецсемінари з методики викладання біології, хімії та інших природничих дисциплін, де вивчаються зміст, форми і методи екологічної освіти та виховання. Основна увага має звертатися на пошук методів активної діяльності самими учнями. Практична спрямованість занять дозволить ефективніше формувати уявлення про загальні норми і принципи екологічного імперативу.

Вимоги екологічного імперативу розповсюджуються не тільки на окремі регіони, а й на всю планету в цілому. Він вимагає вміння раціонально співвідносити потреби людства з можливостями біосфери, що мають усвідомити всі мешканці планети. Так екологічний імператив закономірно трансформується в моральний. Але це не вирішує проблеми, тому що перед людством постає не менш складне завдання пошуку адекватних засобів виконання його умов. Необхідно дійти компромісу, за якого кожному було б вигідно поступитися деякими своїми інтересами заради спільного цілого. У цій ситуації виправдані є лише політика, спрямована на мінімальне використання природних ресурсів і максимальне скорочення потреб людини. Кожна людина повинна набути таких властивостей своєї самості, які

певною мірою суперечили б окремим її «екоінтересам». Великі сподівання у вирішенні цих проблем покладаються на використання сучасних засобів, накопичених у арсеналі природничих наук. І набагато складніше будуть вирішуватися ці питання в соціально-моральній сфері, де поки що панують лише знання і очевидність цієї проблеми, але не відомі традиційні, випробувані засоби її вирішення.

Єдиним засобом, на який покладали свої надії представники гуманітарної науки, є освітньо-виховний процес. Його мета реалізується шляхом практико-прикладного потенціалу педагогіки, психології, етики, естетики, права, суспільних, природничих та багатьох інших дисциплін. Нині однією з основних складових парадигми культури є формування екологічно орієнтованого морального світогляду сучасної людини. Трансформація провідних регулятивів, які визначали б пріоритети розвитку людської діяльності, пов'язана з новими морально-світоглядними принципами і має завершитися переходом від стосунків експлуатації, панування, конкуренції, змагання до ідеалів кооперації, співпраці, співіснування, переходом від старого стереотипу антропоцентризму до нового бачення ролі людини як складової єдиної взаємопов'язаної системи природи, де всі компоненти взаємозумовлені і виживання всіх залежить від кожного. Орієнтація на безмежне економічне зростання і прогрес, яка багато в чому стала причиною сучасної екологічної кризи, повинна бути заміщена уявленням про межі зростання, гармонізацією економічної експансії і екологічної доцільності. Необхідно відмовитися від субординаційного принципу підпорядкування в системі «природа–суспільство» та перейти до зв'язків горизонтально-координаційного типу, поєднавши рівноправні і рівнозалежні елементи на основі пізнання, самоорганізації і саморегуляції в природі. Головною формою спілкування в цій системі повинен стати постійний діалог і партнерство.

Це спонукає науковців до нового переосмислення кращих зразків вітчизняної та світової гуманістичної думки. Особлива роль у цьому процесі належить американській школі трансценденталізму (Р.Емерсон, Г.Торо), що пов'язана із започаткуванням етики ненасилля і визначенням значущості морального фактору в природі. Логічним продовженням цього напряму є заснування етики екологічної відповідальності (А.Леопольд, Р.Атфілд, П.Шепард) та екологічної етики (Х.Ролстон). Значний внесок у розроблення нових морально-екологічних цінностей зробили релігійно-гуманістичні концепції інтегрального гуманізму (Ж.Марітен) і теомонної культури (П.Тілліх), а також філософська програма універсального примирення (Ю.Хабермас, К.-О. Апель) і критика інструментально-репресивного розуму (Т.Адорно, М.Хоркхаймер).

Значущою у цьому контексті, на думку багатьох учених, є спадщина видатного гуманіста ХХ ст. А.Швейцера. Нові критерії моралі і визнання пріоритету загальнолюдських цінностей,

фундаментальним принципом яких є звернення до конкретної людини, обґрунтовано в його морально-етичній концепції. Розглядаючи вихідним моментом своєї теорії факт життя або існування живого, вчений розпочинає його дослідження не в традиційному напрямі старої метафізики, а звертається до етичної оцінки. Для цього вводиться спеціальне поняття – «благоговіння перед життям», за допомогою якого дається якісно нове тлумачення всього живого. Етика благоговіння перед життям не розрізняє життя вище або нижче як більш цінне або менш цінне, а відстоює право на існування кожної живої клітини. Послідовне проведення цього принципу дало змогу А.Швейцеру створити своєрідну категоріальну систему, в межах якої отримали новий зміст традиційні етичні поняття. Зокрема, стало можливим визначити нові критерії для розмежування таких понять, як добро і зло. За добром закріплювалося розуміння збереження життя, сприяння життю, за злом – знищення життя або все, що пов'язане із ним. Особливо актуального змісту набуває ця теза в умовах сучасної екологічної кризи, коли охорона живої природи в усіх її виявах стала першочерговим завданням у нашій країні та світі.

Зростаюче антропогенне навантаження на природу Землі в глобальному масштабі наближається до межі, за якою природа втрапить здатність підтримувати подальше нормальне існування людської популяції. У результаті цього все населення Землі вперше за свою історію опинилося перед справді спільним для нього практичним завданням – забезпечення власного виживання. Це завдання може бути виконане лише спільними зусиллями всіх. Саме воно об'єднує все людство в єдиний соціальний суб'єкт, який зосереджується на проблемах вітального характеру, незважаючи ні на які другорядні суперечності. З огляду на це, пріоритет має загальнолюдська мораль, яка витісняє всі прагматичні, тимчасові, егоїстичні інтереси на другий план.

Отже, узагальнюючи, зазначимо:

1. Сучасна екологічна ситуація ставить перед етикою складне завдання – виробити свій погляд на перераховані проблеми і, за можливість, визначити свою роль у процесі гуманістичної переорієнтації людської культури. За таких обставин критерій моральності зміщується у сферу загальнолюдських цінностей. Але на нинішньому етапі вразливість цієї позиції полягає в тому, що мораль до цих пір залишається в сфері політики. Тому мораль виводиться за межі особистості і втрачає свою специфіку як засіб самоорієнтації і самовираження особистості. Сутність загальнолюдського полягає в тому, що воно апелює до духовного світу людини, визнання її значущості. Тобто загальнолюдське в моралі зорієнтоване на утвердження самоцінності кожного конкретного індивіда як представника людського роду, а не на захист інтересів усього людства. Іншими словами, загальнолюдське це, насамперед, людське. Тому внесок у свідоме вирішення цієї проблеми певною мірою залежить від

екологічної освіти, яка, з одного боку, є чинником формування загальнолюдського, а з другого – від нього залежить.

2. У вирішенні психологічних проблем найреальніше простежується взаємозв'язок і цілісність всього людства. Справді, дуже важко знайти інший простір соціальної діяльності, де так наглядно виявляється зв'язок поколінь, залежність наступних від попередніх. Тому не викликає сумніву необхідність моральної оцінки сучасного втручання в природу з погляду життєвих інтересів майбутніх поколінь. Загальнолюдські моральні орієнтири допомагають усвідомити зв'язок екологічної діяльності з майбутнім, розширити контури ситуативних, прагматичних розрахунків, поглянути на власну діяльність у світлі широкої історичної і гуманістичної перспективи.

3. У сучасних умовах склалося два напрями розвитку екологічної освіти: 1) ресурсозбережувальний (природу необхідно берегти як умову існування людства); 2) інструментальний (на основі бережливого ставлення до природи людина розвиває в собі здатність до гуманних міжлюдських стосунків). Вочевидь, в обох випадках природа розглядається як засіб, що опосередковує міжлюдські контакти. Подолання цієї суперечності залежить від здатності етики глибше пізнати і якісно перетворити ціннісне ставлення до навколишнього світу. Представники етичної науки повинні добитися від широкого загалу визнання того, що докільля, яке нас оточує, не є контрагентом людській культурі, і надати їй статусу абсолютної моральної цінності. Саме це і визначить вагомість внеску етики в гуманізацію культури.

Основне нормативно-екологічне завдання моральних максим полягає в захисті природних потреб і підтримці динамічної екологічної рівноваги в природі. Фундаментальними принципами, на які вони спираються, є гармонійність і функціональність. За допомогою цих принципів гармонізуються стосунки між природою і людиною в культурно-історичному контексті. Моральні максими пов'язані з принципом повноти, відповідно до якого культура зобов'язана не тільки змінювати і використовувати природну структуру, а й допомагати їй творити те, що вона сама не в змозі, примножуючи багатства природи і культури як цілісності. Вони допомагають знайти раціонально обґрунтоване рішення, як окультурювати природу, збагачувати її, не завдаючи шкоди. Моральним у природі вважається лише те, що відповідає вимогам екології, але не все, що відповідає цим вимогам, може бути моральним. Природні критерії в цьому плані необхідні, але недостатні. Ось чому в кризових ситуаціях екологічна свідомість звертається до моральної. Той факт, що людство здатне усвідомити трагічну ймовірність своєї загибелі, стає поштовхом до пошуку нових форм організації суспільства, нової геополітики, ефективності яких неможлива без розвитку нових етичних принципів. Лише за умови дотримання моральних критеріїв є реальним розвиток екологічно

оптимальної і безпечної техносфери взагалі. Нехтуючи цими критеріями, людство дуже ризикує потрапити в первісну залежність від стихійних сил природи.

Суспільно-історична практика засвідчує, що ці проблеми надзвичайно складні і вирішення їх потребує перегляду не тільки моральних якостей особистості, а й основних положень моралі й етики в цілому. Особливо тепер етика має виявити неабияку здатність до синтезу своїх теоретичних і практичних здобутків. В умовах посилення кризи необхідно предметніше переусвідомити її основоположні загальногуманістичні принципи, доповнити їх елементами етики ненасилля, благоговіння перед життям, універсального примирення та іншими досягненнями вітчизняної і західної філософської думки, а також тими вічними загальнолюдськими цінностями, що запропоновані світовими релігіями. Тільки на цьому шляху людство зможе на більш високому витку спіралі цивілізаційного поступу продуктивно поєднати мораль і екологію, виробити морально-екологічний імператив як стратегічну умову розвитку Універсуму.

Анонції

Сергій РИК

Екологічна освіта: досвід міжнародного проекту «EcoBRU»

У статті розкриваються причини й основні ознаки екологічних проблем і суперечностей, що набули глобального значення як для природного, так і суспільного буття. Аналізується мета і завдання міжнародного наукового проекту «Екологічна освіта для Білорусі, Росії та України». Обґрунтовується потреба виділення двох груп професій (спеціальних і педагогічних), відповідно до яких необхідно скласти окремі програми екологічного навчання. По-новому переусвідомлюються кращі зразки вітчизняної та світової гуманістичної думки в освітньому процесі, зміна ціннісних настанов, перехід моральних орієнтацій людини до нових

моделей, які враховують інтереси всього довкілля. Відзначається безпосередній вплив екологічної свідомості на вирішення глобальних проблем сучасності. Розкривається сутність екологічного імперативу та екологічної етики.

Ключові слова: екологія, екологічна освіта, міжнародний проект, екологічний імператив, екологічна етика.

Сергей РЫК

Экологическое образование: опыт международного проекта «EcoBRU»

В статье раскрываются причины и основные признаки экологических проблем и противоречий, которые приобрели глобальное значение как для природы, так и для общественной

жизни. Анализируется цель и задачи международного научного проекта «Экологическое образование для Белоруссии, России и Украины». Обосновывается необходимость выделения двух групп профессий (специальных и педагогических), в соответствии с которыми необходимо составить отдельные программы экологического обучения. По-новому переосмысливаются лучшие образцы отечественной и мировой гуманистической мысли в образовательном процессе, изменение ценностных установок, переход моральных ориентаций человека к новым моделям, которые учитывают интересы всего природного окружения. Отмечается непосредственное влияние экологического сознания на решение глобальных проблем современности. Раскрывается сущность экологического императива и экологической этики.

Ключевые слова: экология, экологическое образование, международный проект, экологический императив, экологическая этика.

Sergiy RYK

Ecological education: experience of international project «EcoBRU»

In the article reasons and main signs of ecological problems and contradictions which purchased a global value as for natural so for public life is exposed. A purpose and task of international scientific project «Ecological education for Byelorussia, Russia and Ukraine» is analyses. The requirement of selection of two groups of professions (special and pedagogical) in accordance with which it is necessary to make the separate programs of ecological studies is grounded. The best standards of domestic and world humanism idea are in an educational process is realized in a new way, change of the valued settings, transition of moral orientations of man, to the new models which take into account interests of all natural surroundings. The influence of ecological consciousness is marked on the decision of global problems of progressiveness is marked. Essence of ecological imperative and ecological ethics is exposed.

Keywords: ecology, ecological education, international project, ecological imperative, ecological ethics.